

Chip luminos al Ortodoxiei în Occident – Episcopul Kallistos Ware

Am avut prilejul să-l ascult pe episcopul Kallistos Ware vorbind despre viața creștină ortodoxă în contextul modern, l-am însoțit zi și noapte ca pelerin, căutător avid al înțelepciunii și sfințeniei părinților duhovnicești, l-am intervievat cu privire la practici ale ortodoxiei tradiționale în viața creștinului occidental la sfârșit de mileniu II, l-am văzut văzută scriind, predicând, slujind și spovedind, m-a binecuvântat rugându-ne la mănăstiri, în mijlocul credincioșilor, în prag de mileniu III. Îmi este greu să exprim în cuvinte fascinația, ca modest cunoscător al spiritului anglo-saxon, pentru admirabila simbioză dintre rigorismul cotidian englez și trăirea profundă, aproape mistică a Ortodoxiei în persoana Prea Sfinției Sale. Nu există întrebare la care să nu aibă un răspuns, în acord cu toate exigențele intelectuale și năzuințele duhovnicești ale creștinului de azi, păstrând cu o fidelitate încăpățânată linia Sf. Părinți și disciplina canoanelor. Vorbește cu neînchipuită ușurință creștinilor de toate nivelurile, călugărilor îmbunătățiți, studenților critici și seminariștilor puritani, pentru că este un trăitor autentic și un spirit universitar enciclopedic¹.

Cei din alte Biserici îl numesc simplu „Kallistos”, fără camuflată smerenie și sfioasă supunere, simțind în el o caldă atitudine părintească. Când „Kallistos” rostește „*Să ne iubim unii*

---

¹ Enumerăm câteva dintre cele mai însemnate lucrări, în afară de articole, studii și conferințe. Între lucrările de autor: *Eustratios Argenti: A Study of the Greek Church under Turkish Rule*, Clarendon, 1964; *Communion and Intercommunion*, Light & Life, 1980; *Praying within Orthodox Tradition*, Abingdon, 1990 (second ed. St Vladimirs Seminary Press, 1996); *How Are We Saved?: The Understanding of Salvation in the Orthodox Tradition*, Light & Life, 1996; *In the Image of the Trinity: Collected Works, Vol. 2*, St Vladimir's Seminary Press, 2006; *The Inner Kingdom: Collected Works, Vol. 1*, St Vladimir's Seminary Press, 2000; *The Orthodox Way*, St Vladimir's Seminary Press, 1995; *The Orthodox Church*, 2nd ed., Pelican, 1993; *The Power Of The Name, The Jesus Prayer in Orthodox Spirituality*, The Sisters of the Love of God, 1986; *The Orthodox Way (Revised)*, St Vladimirs Seminary Press, 1995; *Ordination of Women in the Orthodox Church*, WCC Publications, Geneva, 2001; *The Power of His Name*, Cistercian Publications, 1986; *Tout ce que vit est saint*, traduction de l'anglais par Françoise Lhoest, Lucie et Maxime Egger, Thierry Verhelst, Marc Guichard, Bernand et Dominique Goublomme, Les Editions Cerf et Le sel de la terre, Paris/Pully, 2003. Este coautor sau colaborator la alte lucrări între care: Emil Bartos, *Deification in Eastern Orthodox Theology: An Evaluation and Critique of the Theology of Dumitru Staniloae*, Authentic Media, 2002; George Every et al., *The Time of the Spirit - Readings Through the Christian Year*, London, 1984; Colin Davey et al., *Anglican-Orthodox Dialogue: The Moscow Statement Agreed by the Anglican-Orthodox Joint Doctrinal Commission, 1976 with introductory and supporting material*, London, SPSK, 1977; Ignatius Brianchaninov et al., *On the Prayer of Jesus*, Shambhala Publications, 2006; Andrew Louth (ed.), *Abba: The Tradition of Orthodoxy in the West*, Festschrift for Bishop Kallistos (Ware) of Diokleia (Illustrated), St Vladimirs Seminary Press, New York, 2005; Richard Harries et al., *Time of the Spirit: Readings Through the Christian Year*, St Vladimirs Seminary Press, 1997; A monk of the Eastern Church, *Jesus Prayer (Revised)*, St Vladimirs Seminary Press, 1987; Hylarion Alfeyev et al., *Spiritual World of Isaac the Syrian*, Cistercian Publications, 2001; Philip Sherrard et al., *Philokalia: The Complete Text*, Faber & Faber, 1998; Sr. Mary, *Festal Menaion*, Faber & Faber, 1977.

pe alții, ca într-un gând să mărturisim!”, are forța convingerii că este dintre ceilalți, dar că are de dăruit mult din inestimabilul tezaur de iubire pe care Dumnezeu i l-a dăruit ca unui „Pavel” al timpurilor moderne, tezaur pe care-l folosește ca „dar din dar”, după ce L-a cunoscut pe Domnul și L-a urmat ca o chemare sfântă.

Tânărul Timothy (Timotei), cel care avea să devină prin călugărire Kallistos, a cunoscut Ortodoxia prin experiență, pe fondul unei religiozități anglicane, cultivate în familie de părinți, membri activi ai parohiei lor. Din modul cum istorisește evenimentul „rănirii inimii” putem concluda că nu a fost un „căutător” cărturăresc, ci că s-a lăsat purtat de Duhul și a completat lucrarea Lui prin studiu și prin practică liturgică. La 17 ani a avut prima experiență „ortodoxă”, într-o biserică rusă din Londra, unde a intrat fără o anumită intenție. În interior se derula slujba Vecerniei, într-o limbă total necunoscută lui. Ochii, neobișnuiți cu semi-întunericul din biserică, au perceput inițial doar un imens spațiu gol, limitat de catapeteasmă, neobișnuit pentru o biserică anglicană, plină cu pupitre, tapiserii, altar deschis. Încet, încet, constată că de-a lungul pereților, în strane, stăteau credincioși care se rugau, în vreme ce lumina din câteva candelă cu untdelemn sfâșia întunericul. Muzica, deși stranie, era înălțătoare prin ea însăși, atrăgându-l spre iconostasul populat cu chipuri sfinte. Dintr-o dată, golul a devenit în mintea sa plinătate. Imaginea tainică era mai vie decât și-ar fi imaginat: avea în față o comunitate smerită, la vreme de slăvire, comunitatea de oameni și de sfinți, pentru că slava celor înalte se constată din smerenia celor de jos. Această îngemănare vie între vizibil și invizibil, cunoscută teologilor drept „comuniunea sfinților” l-a reorientat. Impresia a fost atât de puternică încât a hotărât să se dedice aprofundării învățăturii ortodoxe, lucru care mai târziu avea să-l conducă la convertire, la vârsta de 23 de ani, și la studierea sistematică a teologiei ortodoxe și a limbilor clasice.

Decizia a fost influențată și de călăuzirea duhovnicească a doi cunoscuți teologi ortodocși, Nikolai Zernov și Lev Gillet, ultimul semnatar al unor lucrări de spiritualitate ortodoxă de mare valoare, sub pseudonimul „Un monah al Bisericii de Răsărit”, el însuși convertit de la catolicism. Nefiind născut și crescut într-un mediu ortodox, Timothy Ware caută să descopere teologia prin practica liturgică a Bisericii. Rare sunt studiile în care, tratând o temă teologică, nu o exemplifică prin mistagogia liturgică. Pe de altă parte, specific oricărui convertit la ortodoxie, explorează aspecte pe care nu le-a cunoscut în credința anterioară: tradiția statornică și dinamică a Bisericii, rugăciunea lui Iisus, lucrarea credinței în condiții de persecuție și ateism. Atras de ortodoxia rusă, totuși el alege să fie primit în Biserica Ortodoxă de sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, de care îl

lega limba greacă, pe care o studiasse și grija de a nu fi fost implicat în intrigile politice urzite de serviciile secrete sovietice ale timpului.

După studii, cercetări și peregrinări în toată lumea ortodoxă, între 1958 – 1965, Kallistos scrie o primă carte, *Ortodoxia – Biserica celor șapte sinoade*, care apare parțial în engleză, în 1963, și integral în limba franceză, în 1968. Cartea are caracter apologetic, autorul aflându-se sub influența stilului lui Vladimir Lossky. În edițiile succesive îmbogățește și nuanțează mai multe aspecte, în spirit irenic, mai cu seamă cu privire la relațiile din Sf. Treime și adaosul *Filioque*.² Nu face concesii, dar previne asupra riscului de a generaliza păreri ale unor teologi scolastici izolați, atribuindu-le Bisericii Catolice în mod oficial, deși există și nenumărate păreri care explică *Filioque* în acord cu Ortodoxia. Autorul prezintă în profunzime și cu o claritate caracteristică noțiunile de bază asupra istoriei, credinței, vieții sacramentale, sărbătorilor, vieții liturgice, icoanelor, teologiei și spiritualității Bisericii Ortodoxe. Este una dintre lucrările ortodoxe cu vădită deschidere față de alte tradiții creștine, care poate fi folosită de necunoscători dar și de cercetători în tainele teologiei.

Atitudinea rigidă și exclusivistă a unor trăitori de formație rusă ai Ortodoxiei în continentul american îl fac să rămână legat de pământul englez, unde dogmantismul îngust nu-i este impus prin disciplină ecleziastică. După călugărire, Kallistos (după numele cunoscutului autor filocalic Callist Xantopoulos), se închinoviază la mănăstirea „Sf. Ioan Evanghelistul” din Patmos, Grecia, unde petrece câteva luni aproape în fiecare an.

Din 1966, când devine preot, începe și cariera universitară, predând cursul *Studii creștine ortodoxe*, la Universitatea din Oxford. În 1982 devine episcop al scaunului onorific de Diokleia (în Asia Mică) cu reședința în Marea Britanie. Motivul pentru care continuă misiunea în Anglia este ascultarea față de starețul său din Patmos, Părintele Amfilohie, pentru care a purtat întotdeauna o neprețuită stimă. El îi dăduse ascultare să creeze „link”uri între Orient și Occident, între creștinii ortodocși și cei eterodocși, între creștini în general, separați prin artificiale granițe naționale. Acest lucru l-a făcut prin crearea unei comunități în spațiul englez, unde participă creștinii ortodocși de toate etniile, precum și prin predarea învățaturii la studenți neortodocși din universitate. În paralel, scrie la reviste prestigioase de teologie, traduce *Triodul* și *Mineele* în limba engleză și publică *Filocalia*, un compendiu de texte de spiritualitate răsăriteană aparținând perioadei dintre secolele al

² Am putut consulta a doua ediție în limba franceză, *L'Orthodoxie, l'Église des sept Conciles*, traduse de l'anglais par Françoise Lhoest sous la direction de l'auteur, Thèophanie, Desclée de Brouwer, 1997, versiunea engleză *The Orthodox Church*, Penguin Books, second edition, London, 1964 și cea românească, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, traducere de Alexandra Petrea, Aldo Press, București, 1997.

IV-lea și al XVI-lea, publicate pentru întâia oară la Veneția, în 1783, de Macarie al Corintului și Nicodim Aghioritul. A pus întodeauna, în scrierile sale, accentul pe desăvârșirea interioară a omului, prin legătura tainică și nemijlocită cu Hristos, care a ferit ortodoxia de ritualism exacerbat. Valoarea universală a *Filocaliei* conduce la rodire duhovnicești autentice numai dacă cel ce practică nevoițele și rugăciunea inimii rămâne în Biserică, membru activ și deplin, participant la viața ei sacramentală.

Nimic nu este esoteric în scrisul lui Kallistos Ware, pentru că Ortodoxia, așa cum o prezintă el, este un *modus vivendi*, care se aplică fiecărui creștin. Rugăciunea inimii nu este doar avantajul celor aleși, misticilor, sihaștrilor, eremiților, zăvorâților, ci poate fi practică de oricine, sub coordonarea părintelui duhovnic. Ea trebuie să-l însoțească pe creștin în toată vremea și în tot locul. El o recomandă chiar ca remediu tuturor creștinilor ortodocși împotriva stresului și tensiunii din lumea modernă.

Se pare că succesul neașteptat al *Filocaliei*, îmbogățită de notele consistente ale episcopului Kallistos, l-au făcut cunoscut până la a fi considerat drept cel mai prolific autor de literatură teologică ortodoxă din Occident. Înțelegând ca „experiența Duhului”, *Filocalia* este un îndemn adresat tuturor creștinilor, dintre care mulți răspund neașteptat de profund. Departe de a fi un instrument de izolare a experienței duhovnicești de contextul doctrinar, sacramental și comunitar, ea nu cade nici într-un gnosticism esoteric, nici nu încurajează sentimentalismul religios ci, mai degrabă, invită la prudență și vigilență în creșterea duhovnicească, în contextul răspândirii spiritualităților confuze moderne. Duhul Sfânt se transmite prin viață sacramentală, dar nu se desparte de cuvânt, de textul scris și rostit. Acest Duh Sfânt îl transmite experiența filocalică.

Kallistos Ware nu predică o ortodoxie exclusivistă, idealizată, polemică sau agresivă, așa cum este uneori percepută de cei din afara ei. Ortodoxia, în viziunea sa, este deschisă dar echilibrată, fermă dar accesibilă, îndrăzneată, primitoare, tolerantă și generoasă. Ortodoxia este fundamental o afirmație și nu o negație, un spațiu primitiv nu un turn de fildeș. Nu este nimic anacronic în mesajul ei, nu are vreo problemă în a aborda provocările lumii moderne. În cartea *Ortodoxia – calea dreptei credințe*³, adnotată de autor pe parcursul publicărilor succesive, el face un un compendiu fundamental de rugăciuni, citate ale Părinților Bisericii cu fond teologic și

---

³ A fost republicată cu ocazia vizitei sale la Iași, ca Episcop Kallistos Ware, *Ortodoxia – calea dreptei credințe*, traducere de E. Chiosa, G. Jacotă și Pr. D. Ailincăi, ed. a II-a, Trinitas, Iași 1999. În *Prefața* lucrării, Înalt Preasfințitul Daniel creionează personalitatea viitorului ierarh cărturar: „Îmbrăcat cu haina monahală și purtând metanii în mână, Părintele Kallistos Ware impresiona prin rigoarea științifică a prelegerilor sale și prin convingerea sa creștină profundă”.

ascetic, pe marginea tematicii dogmatice de bază a Bisericii Ortodoxe. Viața spirituală ortodoxă este marcată de prezența și credința în Hristos, unul din Treime, Dumnezeu deodată necunoscut și atât de aproape de fiecare dintre noi. Cugetarea la Dumnezeu produce în om căutare, întrebări, posibile răspunsuri. Răspunsul cel mai profund în legătură cu El este acela în care subiectul cunoașterii constată cât de multe nu știe. Acesta este apofatismul, care, deși pare o negație, este o supra-afirmație. Prezența lui Hristos în viața creștinului nu aduce o cunoaștere filosofică superioară, ci determină un mod de existență și un sens al rugăciunii. Autorul invită pe cititor la experiența personală a prezenței lui Dumnezeu în lume, în cele trei Persoane, Tatăl Creatorul, Dumnezeu Omul și Duhul Sfânt, un Dumnezeu care umple lumea și o mântuiește. Autorul concludă că Ortodoxia este calea către unirea cu Dumnezeu, iar omul un călător către infinitul divin⁴.

El constată adeseori că frica de a nu fi „contaminați” paralizează pe unii ortodocși, deși sunt multe lucruri de învățat de la teologi creștini eterodocși. Anti-intelectualismul este o primejdie care poate afecta nefericit ortodoxia astăzi, iar acest lucru nu trebuie să justifice tendințe fundamentaliste din monahismul contemporan.

Ortodoxia nu se propovăduiește în afara culturii, ci în interiorul acesteia, având capacitatea de a selecta ceea ce este în acord cu tradiția ei milenară, fără a renega în masă ceea ce ține de cultură. Kallistos Ware afirmă, fără echivoc, că nu există nici incompatibilitate, nici contradicție între a fi ortodox pe plan duhovnicesc și occidental în demersul dogmatic. El îndeamnă la smerenia de a recunoaște că Occidentul poate ajuta Ortodoxia să găsească soluții la multe probleme actuale vitale, cum ar fi slujirea socială, care concretizează potențialitatea sacramentală a lumii create. Adevăratul ortodox nu schimbă lumea prin ceea ce spune, ci prin ceea ce este, prin felul în care trăiește. Dacă Heidegger afirma că „omul este mai mult decât ar fi dacă s-ar mulțumi să fie ceea ce este”, Kallistos Ware spune că, în credință, „devii ceea ce ești”, mai exact revii la tine însuși, îl descoperi pe cel ce este deja în tine, îl asculți pe cel ce n-a încetat niciodată să vorbească cu tine, îl posezi pe cel ce te posedă, redevii chipul lui Dumnezeu, recreat prin Taina Botezului⁵.

În alte lucrări, el pune accentul pe provocările moderne în fața vieții de credință, cum ar fi mercantilismul, imoralitatea fără precedent, problemele revoluției genetice și numerice, criza ecologică. Episcopul Kallistos are un simț al discernământului și echilibrului pe care omul trebuie

⁴ Kallistos Ware, *Împărăția lăuntrică*, traducere din limba franceză de Sora Eugenia Vlad, Christiana, București, 1996, pp. 43-44.

⁵ Prea Sfințitul Kallistos Ware, *Rugăciune și tăcere în spiritualitatea ortodoxă*, traducere de Gabriela Moldoveanu, Christiana, București, 2003, p. 21.

să le cultive, între tentațiile lumii consumiste și demnitatea supremă a ființei umane. Totul pivotează în jurul întrebării „Ce înseamnă a fi creat după chipul lui Dumnezeu Treime?”. El arată cât de profundă este natura intimă a ființei umane, taina omului care poate intra în relație cu Dumnezeu și cu semenii. Omul, universul cosmic la scară mică, devine mijlocitorul între cer și pământ. Fiecare persoană este o icoană trinitară, fiecare creștin este un pelerin necunoscut care urmărește să atingă ținta și să-și urmeze propria vocație dincolo de convențiile sociale și, uneori, chiar de codurile morale (evident, el face trimitere la „nebunii pentru Hristos”). Într-un gest de permanentă părtășie reciprocă, de solidaritate, de jerfă de sine, de abandon în fața voinței divine, de transfigurare a suferinței, el caută neostenit sursa vieții: Dumnezeu Treime. Scopul acestui drum anevoios este îndumnezeirea, ceea ce presupune un anumit martiriu interior. Rod al împreună-lucrării harului divin cu voința umană, mântuirea este dorința fiecărui creștin ortodox. „Nimeni nu se mântuiește „din” lume, ci „cu” lumea; de aceea lumea trebuie tratată ca o taină”, scrie Episcopul Kallistos.

Pe linia preocupărilor față de noile tendințe în practica liturgică a Bisericilor occidentale se înscrie și hirotonirea femeii, căreia Kallistos Ware i-a dedicat mai multe studii.⁶ Problema rolului sacramental al femeii în Biserică, participarea și responsabilitățile ei liturgice, autoritatea în spațiul eclezial sunt tot atâtea chestiuni care reflectă dorința unor Biserici occidentale de a acorda femeii un rol sacramental egal cu cel al bărbaților. Se încearcă, de fapt, să se răspundă la probleme sociale care sunt proiectate în mediul bisericesc. Bisericile Ortodoxe nu au acordat suficientă atenție acestei chestiuni, considerând că nu este o problemă care să le privească în mod direct.

Vocația profundă a omului este, în concepția Episcopului Ware, de a ajunge la asemănarea cu Dumnezeu. În acest scop, el caută adevărul, urmează credința, se ostenește în viață și înțelege că moartea este mai puțin o separație și mai degrabă o trecere spre lumina lui Hristos Înviat. Pocăința aduce bucurie interioară, rostirea numelui și paternitatea spirituală fac parte din pelerinajul către împărăția ascunsă în interiorul omului, în liniștea rugăciunii și pacea inimii. Lucrarea este un îndreptar practic de cea mai mare trebuință celor ce caută împărăția.

Tot ce trăiește este sfânt, o lucrare care îndeamnă la atitudine teologică față de dezastrele care se petrec în lume, în condițiile neoliberalismului economic. „Pocăința” pe care o propune episcopul Kallistos, înseamnă întoarcerea inimii spre Duhul Sfânt, fără de care toate

---

⁶ În *Ordination of Women in the Orthodox Church*, WCC Publications, Geneva, 2001, dar și contribuția la lucrarea Pr. Thomas Hopko, *Woman and the Priesthood*, Prestwood, New York, 1983.

normele etice, politice și sociale sunt sordide. Cu simț pedagogic, el propune fundamentele teologice ale unei relații noi, dinamice, reînnoite între ființa umană și cosmos, ca și față de propriul ei trup. Motivată de perspectiva teofanică a creației (Dumnezeu este prezent în creație prin energiile necreate), el abordează persoana umană într-o manieră holistică, depășind toate formele de dualism și arătând cum atât natura neînsuflețită cât și ființa umană, create bune la origine, sunt chemate la transfigurare, la a deveni tainele împărăției și prezenței lui Dumnezeu. Pentru aceasta, omul trebuie să-și asume rolul de preot al creației, adică să se reorienteze el însuși spre Dumnezeu, să-și curățească simțirile și să extindă lucrarea euharistică spre creație, respectiv să ofere jertfă în numele creației, să se limiteze în dorința de a consuma și epuiza resursele pământești. Episcopul Ware pune la dispoziție și „instrumentele” care pot duce la o astfel de practică spirituală, un fel de piloni ai credinței, care sunt simțul liturgic, asceza, postul și rugăciunea isihastă.

Pe această linie se înscrie și conferința pe care a ținut-o în fața corpului profesoral și studenților de la Facultatea de Teologie „Dimitru Stăniloae” din Iași, în octombrie 2005, în timpul unui pelerinaj pe la mănăstirile din România, organizat de Fundația „Prietenii „Sf. Munte Athos”, conferință pe care o redăm integral.

VIZIUNEA ORTODOXĂ ASUPRA CREAȚIEI

PS KALLISTOS WARE,

Episcop de Diokleia

Începutul unei noi zile

Voi începe această expunere cu două întrebări. Mai întâi, când începe o nouă zi, în accepția ortodoxă a noțiunii de timp? Raspunsul este simplu, veți spune fără îndoială. Conform viziunii ebraice antice asupra timpului, ce s-a păstrat în Biserica Ortodoxă, noua zi începe nu la miezul nopții, nici la răsărit, ci la apus. Astfel, în istoria creștinească din Cartea Facerii se spune: „Și a fost seară și a fost dimineață: ziua întâi.” (Fac. 1, 5) Observăm că seara precede dimineața. În acord cu această înțelegere a conceptului de timp, așadar, în cultul Bisericii, ciclul liturgic al rugăciunii zilnic începe nu cu Miezonoptica, nici cu Utrenia, ci cu Vecernia. Slujba Vecerniei nu este considerată un epilog, o încheiere a zilei. Din contră, vecernia nu este sfârșit ci început: ea marchează inaugurarea noii zile, celebrează un nou început.

Ajungem astfel la a doua întrebare: Cum începe Vecernia? Ce se întâmplă, din punct de vedere liturgic, la începutul acestei prime slujbe dintr-o nouă zi? Desigur, este important că, de-a lungul anului bisericesc, Vecernia începe mereu la fel, cu excepția Săptămânii Luminate, care urmează imediat după Paști, Vecernia începe invariabil cu citirea sau cântarea Psalmului 103 (104): “Binecuvântează, suflete al meu, pe Domnul! Doamne, Dumnezeul meu, măritu-Te-ai foarte. Intru strălucire și în mare podoabă Te-ai îmbrăcat; Cel ce Te îmbraci cu lumina ca și cu o haină; Cel ce întinzi cerul ca un cort; (...) Cât s-au marit lucrurile Tale, Doamne, toate cu înțelepciune le-ai făcut! (...) Cânta-voi Domnului în viața mea, cânta-voi Dumnezeului meu cât voi fi. (...)”

Acesta este începutul Vecerniei, acesta este felul în care începem fiecare nouă zi. Începem cu un imn de laudă către Dumnezeu Creatorul. Începem cu bucurie și recunoștință, binecuvânând pe Făcătorul lumii pentru toată frumusețea, diversitatea și minunile universului. Începem, după cum spunea Părintele Alexandru Schmemmann, cu „redescoperirea”, în stare de adorare și mulțumire, a lumii ca rod al creației lui Dumnezeu. Putem spune că Biserica ne duce înapoi la acea primă seară când omul, chemat de Dumnezeu la viață, a deschis ochii și a văzut ceea ce Dumnezeu, în iubirea sa, îi oferea, când a văzut toată frumusețea, toată slava creației în mijlocul căreia fusese așezat, și pentru care I-a mulțumit lui Dumnezeu. Iar prin această mulțumire el *a devenit om*.ⁱ

Primul nostru gest, deci, la începutul slujbei de începere a unei vieți noi, este *să oferim lumea înapoi lui Dumnezeu în semn de mulțumire*. În acest fel, săvârșim preoția, preoția împărătească de care se bucură toți cei botezați. (I Petru 2, 4) Există numeroase căi de a înțelege persoana umană, creată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Putem considera omul ca fiind un animal care plânge sau râde; sau, așa cum afirmau stoicii, ca o ființă rațională *logikon zoon*ⁱⁱ; sau, conform lui Aristotel, un animal politic, *politikon zoon*.ⁱⁱⁱ Dar suntem mai aproape de esența problemei dacă îl privim pe om ca o ființă *euharistică* sau preoțească, o ființă capabilă de ofrandă și sacrificiu, o ființă care are vocația de a oferi lumea înapoi lui Dumnezeu – și de a se oferi pe sine odată cu lumea – într-un act permanent de slăvire (doxologie), plină de bucurie, lui Dumnezeu. Acesta trebuie să reprezinte modelul esențial a ceea ce înseamnă omul: nu omul care cugetă, nici cel care creează, ci omul care dăruiește. Prin acest act al ofrandei, prin aducerea de mulțumire, *devenim ceea ce trebuie să fim*, în cuvintele Pr. Alexander.

Acest act inițial din cadrul Vecerniei, citirea Psalmului introductiv, arată cât de strânsă și intimă este legătura care ne unește pe noi ca ființe umane de ordinea creată. Trăim în lume, iar lumea trăiește în noi. Oamenii și celelalte ființe împărtășesc același legământ cosmic ce ne unește în aceeași comunitate pământească. (Facere 9, 12-13)

În acest context, să reflectăm împreună asupra viziunii ortodoxe a creației.

De ce a creat Dumnezeu lumea?

Pentru început să ne întoarcem acum la primele principii. De ce a hotărât Dumnezeu să creeze lumea? Deși este o întrebare fără răspuns este totuși inevitabilă. Deoarece mă adresez dumneavoastră, în Facultatea de Teologie, dedicată memoriei Părintelui Dumitru Stăniloae, a fost firesc să caut un răspuns la Sf. Maxim Mărturisitorul, un părinte grec care a avut o influență deosebită asupra Părintelui Dumitru. Răspunsul său, probabil cel mai convingător din cele date vreodată la această întrebare, apare în *Capitole despre iubire*, în care vorbește în termeni de bucurie împărtășită: „Dumnezeu, care este mai presus de plinătate, a adus la viață creaturile, nu pentru că Îi lipsea ceva, ci pentru ca acestea să se împărtășească din El, pe măsura puterii fiecăreia, și pentru ca El Însuși să se bucure de lucrurile Sale văzându-le bucuria.”^{iv}

Ceea ce numește Sf Maxim bucurie împărtășită poate fi înțeles ca iubire împărtășită „*Dumnezeu este iubire*”, ne spune Sf. Ioan (I Ioan 4, 8). Iubirea divină nu este iubire de sine, ci iubire reciprocă sau împărtășită. Dumnezeu nu este doar monadă, auto-suficient, izolat, iubindu-se pe sine. Dumnezeu este Treime, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, care se iubesc unul pe altul, uniți unul cu altul într-o mișcare neîncetată de sălășluirea reciprocă sau perihoreză. Dumnezeu nu este doar personal, ci și inter-personal; nu doar unitate, ci și uniune. Unul dintre termenii caracteristici, utilizați de Părinții capadocieni pentru desemnarea Treimii este chiar „comuniune” sau *koinonia*.^v

Dacă Dumnezeu este, așadar, taina iubirii împărtășite, atunci este într-un totuși potrivit și conform cu natura Sa ca El să fi ales să creeze lumea, pentru ca și alții să devină părtași la mișcarea iubirii trinitare. Folosind aceste cuvinte, „potrivit și conform cu natura Sa”, nu susțin că Dumnezeu a fost într-o anumită măsură *forțat* să creeze lumea. Din contră, nimic dinăuntru sau din afara lui Dumnezeu nu L-a constrâns să aducă lumea la viață; El a lucrat în *totală libertate*. Dumnezeu este necesar lumii, dar lumea nu este necesară lui Dumnezeu. În cuvintele Părintelui George Florovsky: „Lumea există. Dar ea a început să existe. Aceasta înseamnă: lumea ar fi putut să nu existe. Nu există absolut nici o necesitate în existența lumii. Singurul fundament al lumii rezidă în libertatea

lui Dumnezeu, în libertatea Iubirii.^{vi} Totuși, deși Dumnezeu creează în libertate absolută și deși creația este, în consecință, un act al voinței Sale libere, creând, Dumnezeu exprimă, concomitent, adevărata Sa natură, iubirea. După cum scria Sf Dionisie Areopagitul, „Iubirea (*eros*) divină este extatică.”^{vii} Areopagitul se referă aici la sensul literal al cuvântului *ekstasis*, care înseamnă „care este în afara sinelui.” Dumnezeu a creat lumea deoarece iubirea Sa este îndreptată spre exterior și se propagă de la sine; fără această iubire care se revarsă lumea nu ar exista. În loc să vorbim despre *ex nihilo*, „din nimic”, oare nu ar fi mai potrivit să vorbim de creație *ex amore*, „din iubire”?

Dacă lumea creată este privită din această perspectivă, expresie a bucuriei și iubirii împărtășite, atunci cu certitudine nu putem fi satisfăcuți de doctrina „deistă” despre creație, care privește universul ca un artefact, Creatorul divin fiind cel care îi dă formă din afară, ca un inginer sau arhitect. Ea nu poate fi concepută ca un ceas pe care Ceasornicarul cosmic îl pornește și apoi îl lasă să funcționeze de la sine. Aceasta este o greșală elementară. Conform abordării afirmate Sfântul Maxim și Sf Dionisie, creația nu este un lucru asupra căruia Dumnezeu acționează din exterior, ci ceva prin care El S-a exprimat pe Sine din interior. Dumnezeu este atât în afara cât, în egală măsură, înăuntrul a toate ce sunt. Atunci când descriem legătura lui Dumnezeu cu lumea, principalele imagini folosite nu ar trebui să fie cele de formare, fabricare sau organizare, ci, mai curând, să Îl prezentăm pe Dumnezeu ca sălășluind în lume și omniprezent. Când afirmăm că Dumnezeu este Creator al universului susținem că „El este în toate și umple toate lucrurile”, pentru a folosi o frază care în cultul ortodox se referă atât la Hristos cât și la Sfântul Duh.

În strânsă legătură cu aceasta stă un alt aspect. Creația trebuie interpretată nu ca un eveniment definitiv din trecut, ci ca o relație care continuă în prezent. Lumea există deoarece Dumnezeu o iubește, nu pentru că El a iubit-o demult, la începuturi, ci pentru că o iubește acum și aici, în această clipă, la fel ca în orice altă clipă. Trebuie să gândim și să vorbim nu la timpul trecut, ci la cel prezent. Nu trebuie să spunem „Dumnezeu a creat lumea, cândva, în timpuri îndepărtate”, ci „Dumnezeu creează lumea, pe noi toți, în această clipă și întotdeauna.”. Dacă Făcătorul divin nu și-ar exercita voința demiurgică în fiecare clipă a timpului, universul ar aluneca în vidul non-ființei. În cuvintele Sf Filaret al Moscovei „Toate creaturile se sprijină pe cuvântul creator al lui Dumnezeu ca pe un pod de diamante. Deasupra este abisul infinitului dumnezeiesc, dedesubt cel al propriei nimicnicii.”^{viii} Acest cuvânt creator al lui Dumnezeu, care constituie pentru Sf Filaret „podul de diamant” nu este un cuvânt pronunțat o singură dată, ci continuu: ieri, astăzi și întotdeauna, până la „sfârșitul veacurilor”. (Matei 28, 20)

Fiind creația lui Dumnezeu, lumea este intrinsec bună: „Si a privit Dumnezeu toate câte a făcut și iată erau bune foarte.” (Facere 1, 31) Ea este, însă, în același timp, o lume căzută, sfărâmată și distrusă, deteriorată și distorsionată de păcat, de păcatul originar sau strămoșesc și de păcatele individuale ale fiecăruia dintre noi. Așa cum scria Apostolul Pavel întreaga creație este „supusă deșertăciunii” și „sub robia stricăciunii” și nădăjduiește să fie eliberată. (Romani 8, 20-22) Totuși, căderea nu este completă. Ordinea creată este, chiar și starea sa căzută, o taină a prezenței divine. Chiar dacă frumusețea sa este afectată, cosmosul rămâne frumos. Putem încă spune, așa cum o facem de altfel în fiecare zi, cu ocazia Vecerniei, „Cât s-au mărit lucrările Tale, Doamne!”.

Această bunătate și frumusețe intrinsecă a lumii este evidențiată de autorul anonim al operei clasice rusești din secolul al XIX-lea *Pelerinul rus*. În timp ce străbate o nesfârșită pădure, spunând „Rugăciunea lui Iisus”, pelerinul descoperă că inima sa se umple cu o iubire atotcuprinzătoare pentru întreaga umanitate și nu doar atât, ci și pentru toate cele create. El spune: „Când mă rugam din toată inima, totul în jurul meu părea încântător și minunat. Copacii, iarba, păsările, pământul, aerul, lumina păreau să îmi spună că toate lucrurile se rugau lui Dumnezeu și îi cântau laudă. Astfel am ajuns să înțeleg ceea ce *Filocalia* numește „cunoașterea limbii tuturor creaturilor”.^{ix} Experiența sa din acele momente nu a fost nici iluzie, nici sentimentalism, ci o înțelegere autentică a naturii adevărate a lumii create.

Criza ecologică

În lumina acestei viziuni ortodoxe asupra creației – în lumina, mai exact, a ceea ce au afirmat despre vocația umană de a dăruia lumea înapoi lui Dumnezeu cu mulțumire – ce ar trebui să putem despre criza actuală a mediului, despre dezastrul ecologic ce ne amenință pe toți, în aproape orice parte a globului? Așa cum remarca poetul american Robert Frost, „nu trebuie mult timp pentru a distruge un continent întreg” sau, am adăuga noi, o întreagă planetă.

Trebuie spus, mai întâi, că prezenta criză nu este cu adevărat o criză a mediului, ci o criză în noi înșine. Dificultatea fundamentală rezidă nu în afară, ci în interior, nu în ecosistem, ci în suflete. Problema fundamentală nu este de natură tehnologică sau economică, ci spirituală. Dacă atmosfera este din ce în ce mai poluată, dacă lacurile și râurile devin otrăvitoare, dacă pădurile mor, iar câmpiile verzi se transformă în deșerturi, noi, oamenii, ne-am înstrăinat de Dumnezeu și de noi înșine și, în consecință, uităm legătura cuvenită cu lumea înconjurătoare. Soluția nu poate

proveni doar din dezvoltarea unor tehnici mai performante. Ea va veni doar în urma pocăinței, prin *metanoia* cosmică – înțelegând aici cuvântul grec în sensul său literal, „răzgândire”.

În strânsă legătură cu acest prim punct este al doilea – folosirea abuzivă a mediului înconjurător este un *păcat*. Această idee a fost evidențiată la primul Simpozion internațional cu tema *Religie, Știință și Mediul*, organizat la inițiativa Sanctității Sale Bartolomeu I, Patriarhul Ecumenic, în septembrie 1995, ale cărui lucrări s-au încheiat pe insula Patmos. Pentru mulți dintre noi, folosirea abuzivă a mediului nu este doar o eroare tehnologică, ci și un păcat. Acesta este un aspect care a fost în mare parte ignorat de creștini în trecut. Foarte adesea, am avut tendința să credem că păcatul implică doar ceea ce facem altor persoane umane. Din păcate suntem, tragic, limitați dacă gândim în acest fel. Exploatarea pământului și a aerului, a animalelor și plantelor se naște direct din lăcomia noastră și din dorința de putere. De aceea, trebuie să ne căim pentru starea de păcătoșenie ecologică, să ascultăm strigătul pământului (citez aici din *Rugăciunea* pentru vreme de cutremur, care se găsește în Molitfelnic „Pământul, necuvântând, strigă: De ce, popoare, îmi faceți atât rău?”)

Cu adevărat, în păcătoșenia noastră, am cauzat și în continuare cauzăm mari „rele” asupra pământului suferind pe care Dumnezeu în generozitatea Sa ni l-a oferit pentru a ne bucura de el. Rele aduse de arginți s-au abătut asupra izvoarelor, asupra aerului, asupra copacilor și asupra animalelor; și pentru aceste multe rele trebuie să cerem iertare. Dumnezeu milostiv fii nouă păcătoșilor!

Rege, administrator, preot

Tradiția creștină folosește în general trei cuvinte pentru a descrie relația persoanelor umane cu creația: *rege, administrator și preot*. Primul dintre aceștia, Regele, are autoritate scripturală definită, mai ales în istoria creației prezentată în Cartea Facerii 1: Si a zis Dumnezeu: "Să facem om după chipul și după asemănarea Noastră, ca să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul!" (Fac. 1, 26) În prezent, totuși, acest termen, rege, a devenit foarte nepopular printre creștinii din Europa Occidentală și America de Nord. Mulți văd în el o atitudine arbitrară și arogantă față de creație, exact cea atitudine care a generat criza ecologică actuală.

În realitate, această critică are la bază o neînțelegere. În fapt, vocația stăpânirii cosmice, cum este prezentată în *Facere*, este diametric opusă tiraniei crude și autosuficiente. Pentru că în istoria *Facerii*, dominația noastră asupra creației este tocmai o consecință a faptului că suntem creați după chipul lui Dumnezeu. Exercițiul dominanței, departe de a fi egoist și opresiv, trebuie să reflecte atributele lui Dumnezeu, Arhetipul nostru. Față de creație trebuie să dovedim compasiunea blândă și sensibilă, care este caracteristică lui Dumnezeu Însuși.

Datorită dificultăților provocate de noțiunea „regalitate”, creștinii Occidentali preferă frecvent să vorbească despre *administrarea* creației. Acest termen are avantajul de a evidenția faptul că autoritatea noastră asupra lumii create nu este absolută, ci doar delegată. Nu suntem proprietarii, deținătorii creației, pentru că lumea aparține lui Dumnezeu și nu nouă. Dumnezeu doar ne o încredințează. Limbajul legat de administrație prezintă și el dezavantaje. Această manieră de a trata creația are conotații utilitariste, de management, ca și cum aceasta ar fi un „bun” ce trebuie valorificat și exploatat. Nu putem să obiectăm și să depersonalizăm lumea înconjurătoare. Natura trebuie tratată ca „persoană”, nu ca un „ceva”!

Din cauza acestor posibile neînțelegeri referitoare la termenii *rege* și *administrator*, este preferabil să folosim un alt termen – unul pe care l-am amintit mai devreme, când am menționat psalmul introductiv al slujbei Vecerniei: vocația persoanelor umane este de a fi *preoți* ai creației. Esența preoției, așa cum am sugerat deja, este de a oferi, de a transmite mulțumire și de a binecuvânta. Preot – și aici nu vorbim de preoția misionară, ci de preoția ontologică, inerentă personalității noastre umane – este cel care ia lumea în mâinile sale și o oferă înapoi Lui Dumnezeu, aducând binecuvântarea Lui asupra a ceea ce se dăruiește. Prin acest act de dăruire preoțească, întreaga creația este adusă în comuniune cu Dumnezeu Însuși. Aceasta este esența preoției, aceasta este vocația dată de Dumnezeu nouă, ca persoane umane; și este o vocație pe care doar persoanele umane o pot îndeplini.

Comportându-ne ca preoți ai creației, noi, ființele umane, transformăm lumea într-o ofrandă euharistică. În cuvintele Patriarhului Demetrios I, predecesorul actualului patriarh ecumenic: „Să ne considerăm cu toții, în funcție de poziția fiecăruia, ca fiind personal responsabili de lumea încredințată în mâinile noastre de Dumnezeu. Tot ceea ce Fiul lui Dumnezeu Și-a asumat și a făcut trup prin Întruparea Sa nu trebuie lăsat să piară. Ar trebui să devină o ofrandă euharistică pentru Creator, o pâine dătătoare de viață, împărtășită în dreptate și iubire cu semenii, un imn pentru toate creaturile lui Dumnezeu.”^x

Pentru a aprecia la adevărată valoare, noțiunea de preoție cosmică, trebuie menționate încă două aspecte. Primul, nu poate exista un act veritabil de dăruire fără *jertfă*, fără ceea ce Patriarhul Demetrios numea „spirit ascetic”^{xi}. Desigur, el înțelege ascetismul aici în cel mai larg și fundamental sens: el înseamnă nu doar post, veghere și înfrânare, ci orice formă de auto-constrângere voluntară, o mai mare simplitate la fiecare nivel al vieții noastre de zi cu zi. Criza ecologică poate fi rezolvată – aceasta dacă mai este posibilă o rezolvare – prin disponibilitatea noastră de a limita consumul alimentelor dar și al tuturor resurselor naturale. Ea poate fi rezolvată doar dacă facem o distincție între ceea ce *vrem* și ceea ce *ne este necesar*, între dorințele egoiste și necesitățile naturale. Doar prin negarea de sine, prin decizia de a ne înfrâna și de a ne zice uneori „nu” nouă înșine, vom redescoperi locul cuvenit în univers.

Așa cum sublinia Sanctitatea Sa Bartolomeu I, Patriarhul Ecumenic, la încheierea lucrărilor celui de-al patrulea Simpozion internațional referitor la *Religie, Știință și Mediu* (Veneția, 10 iunie 2002), programului nostru ecologic îi lipsește tocmai „jertfă”. „Fără jertfă”, afirma Sanctitatea Sa, „nu poate fi binecuvântare și transfigurare cosmică.”^{xii} Lumea a fost creată, într-adevăr, pentru a ne desfăta în ea. Dar, dată fiind condiția noastră decăzută și păcătoasă, există o singură cale prin care putem intra în bucuria Învierii; aceasta este povara crucii. Așa cum afirmăm la slujba de Duminică „Că iată a venit prin Cruce bucurie la toată lumea”. *Prin Cruce*, nu există o altă cale.

În al doilea rând, mai important poate, nu poate exista un act veritabil de preoție fără iubire. Iubirea este cea ce se află în centrul tainei dumnezeiești a Sfintei Treimi; iubirea se află în centrul tainei omului, iubire care reflectă chipul lui Dumnezeu în noi, iubire care ne permite tuturor să lucrăm ca preoți ai creației, oferind lumea înapoi Creatorului cu mulțumire. La începutul erei moderne, René Descartes lua ca punct de plecare axioma *Cogito ergo sum*, „Cuget, deci exist.” Însă gândirea, abilitatea de a dezvolta argumente și de a emite concluzii prin folosirea creierului rațional, nu este singura și nici cea mai înaltă calitate a noastră ca ființe umane. Cu cât ar fi fost mai înțelept dacă ar fi zis *Amo, ergo sum*, „Iubesc deci exist.” Sau, și mai bine, ar fi trebuit să utilizeze diateza pasivă, *Amor, ergo sum*, „Sunt iubit, deci exist.” Așa cum spunea Pr. Stăniloae „Atât timp cât nu sunt iubit de semenii, nu mă pot înțelege.”^{xiii} Fără iubire – iubirea celorlalți pentru mine, iubirea mea responsabilă pentru ei – nu există bucurie, nici sens.

Dacă acest lucru este valabil în ceea ce privește relațiile inter-umane, este la fel de adevărat și în privința relației noastre cu lumea materială. Criza ecologică, am subliniat deja, nu poate fi rezolvată fără sacrificii. Putem adăuga: ea nu poate fi rezolvată în absența iubirii. Îmi amintesc

acum că, în anii 60, când eram diacon la Mănăstirea „Sf. Ioan Teologul” de pe Insula Patmos, bătrânul, Părinte Amfilohie, obișnuia să ne spună: „Știți că Dumnezeu ne-a mai lăsat o poruncă, ce nu se găsește în Sfânta Scriptura? Este porunca Să iubești copacii!” El credea că cine nu iubește copacii nu Îl iubește pe Hristos. „Când plantezi un copac”, obișnuia să ne zică, „sădești speranța, sădești pacea, sădești iubirea și vei primi binecuvântarea lui Dumnezeu.” Un ecolog cu mult înainte ca ecologia să devină o modă, atunci când părintele spovedea pe țărani obișnuia să le dea drept canon să planteze copaci. Iar aceasta nu era totul. El obișnuia să cutreiere insula pentru a se asigura că își îndeplineau canonul, dacă arborii erau udați sau păziți de dăunători. Pilda și influența sa au transformat insula: acolo unde, în urmă cu optzeci de ani, erau repezișuri dezgolite și sterpe, acum sunt păduri înfloritoare de pin și eucalipt.^{xiv}

„Iubiți copacii”, spunea Părintele Amfilohie. Avea într-adevăr dreptate pentru că nu putem mântui ceea ce nu iubim.

Hristos cosmic

Înainte de a încheia reflecțiile referitoare la viziunea ortodoxă asupra creației – asupra legăturilor care ne unesc cu animalele într-o singură „comunitate pământescă” – vă îndemn să ne amintim împreună că fiecare parte a naturii create a jucat un rol în viața și moartea lui Hristos: o stea a apărut la nașterea Sa. (Matei 2, 9 – 10); un bou și un măgar au stat lângă ieslea Sa, pe când El era în scutece (Isaia 1, 3); în timpul celor patruzeci de zile de ispitire în deșert, El a fost „cu animalele sălbatice” (Marcu 1, 13); de multe ori, s-a numit pe Sine Însuși *păstor* și pe ucenici *oi* (Luca 15, 3-7, Matei 18, 10-14, Ioan 10, 1-16); a asemuit iubirea Sa pentru Ierusalim cu iubirea maternă a unei cloște pentru puii ei. (Matei 23, 37); a învățat că fiecare vrabie este de preț pentru Dumnezeu Tatăl (Matei 10: 29); a ilustrat parabolele sale cu referințe la crini (Matei 6, 28-30), arborele de muștar plin de păsări care sălășluiesc în el (Matei 4, 8), oaia care a căzut într-o groapă într-o zi de Sabat. (Matei 2, 11); ne-a îndemnat să avem înțelepciunea șerpilor și istețimea păsărilor „Fiți înțelepți ca șerpul și blânzi ca porumbeii.” (Matei 10:16); fiind Domn al Creației, el a potolit furtuna (Marcu 4, 35-41) și a mers pe apa mării (Marcu 6, 45-51)

Cea mai notabilă este participarea ordinii create, în totalitatea ei, la Patimile Mântuitorului: pământul s-a zguduit, pietre s-au despicat, întreg universul s-a cutremurat. (Matei 27, 51). În numele Sf Efrem Sirul „oamenii tăceau, de aceea pietrele strigau.”^{xv}

În poemul englez din secolul al VII-lea, *Visul Crucii (The Dream of the Rood)* se spunea că „întreaga creație a plâns.”^{xvi} Această împărtășire de moartea Dumnezeului Întrupat este memorabil ilustrată în *Prohod*, în Vinerea Mare sau dimineața devreme în Sâmbata Mare: „Pământul de frică/ S-a mișcat Cuvinte/ Și Luceafărul lumina sa și-a ascuns/ Apunând a ta lumină sub pământ”, sau „Soarele-a apus/ Iar pământul s-a clătit Cuvinte/ Apunând Tu ne-nseratul soare Hristos/Și cu trupul în mormânt punându-Te”, ori „O, munți și vâlcele/ Și mulțimi de oameni/ Tânguiți-vă toate și plângeți cu mine/ Și jeliți cu Maica Domnului ceresc!” Cu adevărat remarcabilă este următoarea stihiră: „S-a schimbat făptura/ Prin a Tale patimi/ Căci cu Tine-au pățimit toate câte sunt/ Țiitor a toate cunoscându-Te”.

Mă întreb dacă noi reflectăm îndeajuns asupra implicațiilor ecologice ale Întrupării Domnului, asupra faptului că Iisus este atot-cuprinzător, din pământ ca și noi, incluzând în umanitatea Sa, așa cum s-a mai afirmat, *întreaga istorie a evoluției pământului*.^{xvii} Luăm în considerare faptul că Mântuitorul a venit să mântuie nu doar rasa umană, ci totalitatea creației? Suntem mereu conștienți că nu suntem mântuiți de lume, ci cu ea?

Aceasta este, așadar, viziunea Ortodoxă asupra creației; aceasta este vocația noastră ca preoți ai ordinii create; acesta este răspunsul nostru creștin la criza ecologică. Aceasta este însemnătatea mai profundă implicită în cuvintele pe care le cântăm în fiecare zi la începutul Vecerniei: „Binecuvântează, suflete al meu pe Domnul”!

- ⁱ Alexander Schemann, *For the Life of the World (Pentru viața lumii)*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 1988, p. 60.
- ⁱⁱ Vezi Chrysippus, in H. von Arnim, *Stoicorum Veterum Fragmenta*, vol 3, Leipzig, 1903, p. 95, cap. 390.
- ⁱⁱⁱ *Politics, 1.1.9, (1253a)*
- ^{iv} *Centuries in Love (Capete despre dragoste)*, 3, 46
- ^v De ex: Sf. Vasile cel Mare, *On the Holy Spirit*, 18, 45 – P 632, 149C Gregorie de Nyssa, *Despre diferența dintre esență și ipostază*. (On difference between Essence and Klyschtam)
- ^{vi} *Creationism and Redemption*, Collected works, (Sf. Vasile, *Scrisoarea 38*)
- ^{vii} *On the Divine names* 4, 13 Vol 3, Belmont HA Nordlam, 1976, pp. 45 - 71 {P 632, 332 A-D)
- ^{viii} Citat în Vladimir Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, London, James Klarke, 1957, p. 92
- ^{ix} *The Way of a Pilgrim*, translated by R. M. French, Sandu, SPSK, 1954, pp.31 - 32
- ^x *Pastorala de Crăciun* din 1998.
- ^{xi} *Ibidem*.
- ^{xii} John Chryssavangis (ed) *Cosmic Grace, Humble Prayer*, The Ecological Vision of the Green Patriarch Bartholomeu I, Grand Rapids MI / Cambridge, UK, Williams B. Eeramans, 2003, p. 308.
- ^{xiii} Marc – Antoine Costa de Beauregard, *Dumitru Stăniloae – Ose comprendie que Je t`airne*, Cerf, 1983, p. 24
- ^{xiv} A se vedea Ignatios L. Triantis, *O Gerontas tis Patmon Amphiloichios Makris 1889-1970*, Patmos: Monastery of the Evangelismos, 1993, pp. 138-140.
- ^{xv} Citat de Sebastian Brock, *Th Luminous Eye. The Spiritual Word Vision of Saint Ephrem*, Cistercian Studies Series 124, Kalamayoo, MI, Cistecian Publications, 1992, p. 166
- ^{xvi} Citat de Eduard P. Echlin, *Earth Spirituality, Jesus at the Centre*, New Abresford, Arthur James, 1999, p.35
- ^{xvii} *The Lenten Triodion*, traducere de Maica Mary and Kallistos Ware, Sandon Boston, Faber and Fabe, 1978, pp. 625, 631, 636, 640.